

Phan Bội Châu

Đồng Sĩ Nga

LTS: Lá Thư xin đăng tiếp phần còn lại bài “Nhà cách mạng Phan Sào Nam”. AH Đồng Sĩ Nga hẹn sẽ còn phần kết thúc, khi nào khỏe người, sẽ tiếp tục viết tiếp cho LT. Xin cảm ơn sự cố gắng của lão AH, đã tỏ ra quá nhiệt tình với LT.

Trú tại Lưỡng quảng, rảnh rang cụ Phan đã tỏ ra khí phách và hoài bão trong bài:

Đêm trăng hỏi bóng

Đêm lơ lửng mình cùng trời đứng,
Mình hỏi trời, trời lửng làm thịnh!
Trên trăng, dưới nước, giữa mình,
Thôi thời với bóng tự tình vân vi.
Khen cho bóng thiệt tay lanh đợ,
Chưa dứt câu, đã mở miệng rồi.
Rằng: “Ai như nghĩa ông tôi?
Khi đi, khi đứng, khi ngồi theo ông.
Sao ông vẫn hình dung buồn bã?
Khiến tôi cùng rầu rã vì ông!
Điều chi uất kết ở trong?
Xin ông kể hết nỗi lòng tôi nghe.
Ừ, muốn nói nhưng e đêm vắn,
Lời quá dài thêm bận lòng người.
Lạ lùng cho mụ bà trời,
Thinh linh đê rớt một người là ông!
Ôa một tiếng non sông nứt nẻ,
Nói rồng tiên xin kể một người,
Sáng hai mắt tỏ hai tai
Khuôn thân bảy thước khá dài khá to.
Đầu óc cũng tròn vo sâu hoáy,
Râu mày xem đáng thấy nam nhi.

Mỹ, Âu đất há chật gì?
Tỉnh cờ sinh ở Trung Kỳ Việt Nam.
Sao chẳng điếc chẳng câm cho rảnh!
Sao hay mang hay gánh hoài hoài?
Chân không, sao dám đá trời?
 Tay không, sao muốn lắp vời đời non?
Lưỡi khua mỏ chẳng mòn sao nhỉ?
Ruột quay tơ chẳng nghĩ vì sao?
Gân đồng xương sắt thế nào?
Đành cho muôn sắt bắn vào bia thân!
Sao mãi mãi phong trần không đâ?
Mà gan vàng dạ đá trợn trợ?
Ích gì nghĩ vẫn nghĩ vơ?
Nghĩ mình mình luống ngắn ngơ tháng ngày?
Chẳng ích gì sao hay làm mãi?
Làm mãi sao chẳng cái gì thành?
Tại ai? Hay tội tại mình?
Tại mình hay cũng sự tình tại ai?
Bóng nghe hỏi, thở dài và nói:
Kẻ đầu đuôi: thưa tội tại ông
Miệng đời độc ngọt gian nồng!
Sao ai lừa gạt mà ông nghe liêu?
Ông xem xét sao nhiều hờ hững?
Việc trăm năm tưởng những rày mai!
Lòng ai ông tưởng như ai,
Biết đâu rắn rít hươu nai đây đường?
Người khôn khéo ông càng xưa vụng.
Trước bầy ma phun giọng phật linh!
Ngu sao chúng trọc mình thanh,
Cuồng sao chúng túy mình tinh làm gì?
Ông chẳng thấy đời ni danh giá
Chẳng gì hơn xe ngựa lâu dài,

Ngon cõm tốt áo là rồi,
 Ai còn tưởng đến việc ngoài thân gia!
 Dẫu lịch sử ông cha thay kẽ,
 Nhục hay vinh họ kể gì đâu.
 Việc gì ông cứ bo bo?
 Trong thiên hạ kể rất ngu ai bằng!
 Ông thử dắt nường Trăng xuống hỏi,
 Xem như lời tôi nói phải không?
 Nghe lời lòng lại dặn lòng,
 Đã xe trước đó còn hòng xe sau:
 Bóng hối bóng dùm nhau tính đốn,
 Còn sau này với bạn tâm tri!
 Vùng trăng vừa ẩn non tây,
 Trời đông lụng lụng lại mày với ta.

Phong trào Đông Kinh Nghĩa Thục

Lúc ở Trung hoa có phong trào “Đông Kinh Nghĩa Thục” ra đời vào khoảng cuối trào Thành Thái, các văn sĩ nhà ta như Phan Bội Châu, Phan Châu Trinh, Huỳnh Thúc Kháng, Võ Bá Hạp, Trần Cao Vân ... hướng ứng mạnh mẽ, khi kín khi hở rồi có bài ca Á-Tế-Á như sau:

Ngồi mà ngẫm thêm sâu lai tủi,
 Nước Nam ta gặp buổi truân chuyên.
 Dã man quen thói ngu hèn.
 Nhựt Bản Minh Trị dĩ tiền, khác đâu?
 Tự giống khác mượn màu bảo hộ,
 Mưu hùm thiêng thu lũ cáo già,
 Non sông thiện với nước nhà,
 Vua là tượng gỗ, dân là thân trâu,
 Nỗi diệt chủng vừa đau vừa sợ,
 Nỗi giống ta chắc có còn không?
 Nói ra, ai chẳng đau lòng,
 Cha con tủi nhục, vợ chồng thở than.
 Cũng có lúc căm gan tím ruột,
 Vạch trời cao mà tuốt gươm ra.
 Cũng xương, cũng thịt, cũng da,
 Cũng hòn máu đỏ con nhà Lạc Long
 Thế mà chịu trong vòng trói buộc,
 Bốn mươi năm như nhuốm lâm than.
 Thương ôi! Đại việt giang san,
 Văn minh đã sẫn, khôn ngoan có thừa.
 Hồn mê mẩn, tinh chưa, chưa tinh?

Anh em ta phải tính sao đây?
 Tàu là bạn, Nhật là thù,
 Trí khôn phải học, nghè hay phải tìm.
 Cải cách bằng cắt tóc
 Đến lúc cắt tóc ngắn, bỏ lối tóc hủ đời xưa
 Phen này cắt tóc đi tu,
 Tụng kinh Độc Lập ở chùa Duy Tân.
 Đêm ngày khấn vái chuyên cần,
 Cầu cho ích nước lợi dân mới là.
 Tu sao mở trí dân nhà,
 Tu sao độ được nước ta phú cường.
 Lòng thành thắp một tuần hương,
 Nam mô Phật Tổ Hồng Bàng chứng minh.
 Tu hành một dạ định ninh,
 Nắng mưa dám quản công trình một hai.
 Chắp tay lây chín phượng trời,
 Kêu trời phù hộ cho người nước tôi.
 Tiểu tôi trông đứng trông ngồi,
 Trông sao cho đặng giống nòi vè vang.
 Nào là tín nữ thiện nam,
 Nào là con cái thập phương giúp cùng.
 Giúp tôi đúc quả chuông đồng,
 Đúc thành quả phúc, ta cùng hưởng chung.
 Ai tu xin dốc một lòng,
 Nghìn thu tạc một chữ đồng đến xương,
 Nam mô Phật tổ Hồng Bàng.

Việt diều sào Nam chí

Chim bay hoài lại còn thiếu thốn này khác rồi
 cũng phải rạc cánh một ngày nào đó! Theo các cụ học
 bên Tàu, trường Hoàng Phố như Hoàng Nam Hùng,
 Nghiêm Kế Tổ đóng đồn ở Lưỡng quảng có nói chuyện
 với tôi vào năm 1950 tại tỉnh Thừa Thiên rằng:

Các nhà cách mạng qua Tàu đều cực cả, phải tự
 thực kỳ lực. Nghe vậy lại thương càng nhiều; hồi đó
 tôi giới thiệu họ cùng các công chức cao cấp các nha
 sở để làm quen và giao thiệp khi cần.

Những tiên sinh Châu, Hạp vv... khi về đến biên
 giới Tàu Việt là bị túm ngay bởi có người điểm chỉ
 trước (Tham chiếu hiệp ước Thiên Tân ký ngày 6
 tháng 6 năm 1885 giữa Pháp Trung Hoa cam đoan
 không cho quân vượt biên giới sang Việt Nam và công
 nhận các hiệp ước ký kết giữa Pháp Việt, kể cả việc

xảy ra sau này giữa hai nước này). Khi trốn về Việt Nam, các cụ bị tóm ở Lạng Sơn là dẫn độ đến nhà lao Lao Bảo (Quảng Trị-Savannakhet) để tra tấn, đày đọa và bắt làm tờ khai rõ ràng những hành động từ ngày vượt biên. Xong, từ Lao Bảo đày đi Côn Lôn độ 10 năm làm cột vẽ, đập đá, đào đất, đốn cây. Xin thuật lại chuyện cụ Huỳnh thúc Kháng (tiến sĩ) bị đòn. Người lính canh gác hỏi cụ tên gì?

Cụ trả lời : Tôi tiến sĩ Kháng.

Lính hỏi: Tiến sĩ là gì? Ăn nói sao vô lễ?

Cho mày mấy roi, coi chừng rồi biết tau!

Đó là một chuyện thôi, còn tới 101 chuyện khác, kể thì cười ra nước mắt!!!! Phước đâu năm 1921-1922, gặp vị toàn quyền Đông Dương ở Hà nội thuộc phái lao động Pháp tên Varenne qua cầm quyền Việt Nam, Cao Môn, Lào, Quảng Châu Văn hạ lệnh các khán sứ địa phương ân xá những tù chính trị đang bị giam giữ. Thế là các nhà cách mạng ta: Châu, Kháng, Hạp, Kế vv... được trả về nguyên quán và giao địa phương sở tại tuần xét về phuong diện chính trị. Phan Sào Nam được đưa về Huế ở nhà vuông trong vườn độ một mẫu tây trồng trà huế, mít thơm vv... Vào sáng thứ năm, chủ nhật mỗi tuần, cụ nói chuyện vài ba giờ với học sinh vừa được nghe vừa được ăn mít, thơm, ổi. Trẻ con rất thích những loại trái ấy. Về mùa hè, để thay đổi không khí, các em lấy mủ mít chọc bắt ve ve chơi. Mỗi hôm có độ 60, 70 trẻ em, trong đó có tôi đi theo ông anh tôi. Sau 1926, ông ta bị bắt đày đi Ban Mê thuột rồi về chết ở Huế.

Thời gian Phan Sào Nam ở huế, đồng bào Nam Nghĩa, thừa Thiên, Nghệ tĩnh tự đặt nghi vấn: Không biết cụ Phan còn giữ trọn khí tiết không? Cụ đã tỏ tâm sự với đồng bào qua mấy câu trong truyện Kiêu khi cô Kiều buổi đầu ngỏ với chàng Kim:

Ví chăng xét tấm tình si,
Thiệt ta mà có ích gì đến ai!
Vội chi liễu ép hoa nài,
Còn thân ắt hẵn đèn bồi có khi.
Sinh rằng: Từ thuở tương tri
Tấm riêng, riêng những nặng vì nước non.
Trăm năm tĩnh cuộc vuông tròn,

Phải dò cho đến ngọn nguồn lạch sông
Muôn đội ơn lòng ...

Theo tôi biết qua anh tôi nói: Phan Sào Nam luôn độc thân, râu sự đời, qua vào khoảng 1924-1925 lâm bệnh ho thở huyết, qua đời vào 1926, năm sinh viên Huế, Quốc Học, Đồng Khánh, Thiên Hựu, Pellerin vv... bāi khóa.

Phan cõi hạc qui thiên:

Miền cực lạc xe mây vùn vụt,
Chốn đường trần sét đánh ngang tai.

Hung tin loan khắp trời Trung, khiến sinh viên, thân bằng quyến thuộc luôn luôn thương tiếc.

Ô hô thương hưởng!!!

Người chồng gãy trưởng nam là con trai cụ Võ Bá Hạp, đồng chí Phan Sào Nam.

Không chỉ những dân khoa bảng làm cách mạng mà vua quan ở thần kinh cũng làm cách mạng:

1/ Vua Hàm Nghi và Tôn Thất Thuyết ra bung Quảng Trị-Quảng Bình năm 1884 rồi bị Pháp đày qua Algérie, rồi đều tạ thế bên ấy.

2/ Vua Thành Thái chống Pháp bị đày qua đảo Réunion năm 1907. Pháp nói vua Thành Thái điên cuồng.

3/ Vua Duy Tân chống Pháp bị đày như vua Thành Thái qua đảo Réunion năm 1916 khi Pháp đang lâm chiến với Đức. Hồi đó Trần Cao Vân bị lên đoạn đầu dài vì mưu sử vua Duy Tân chống Pháp.

4/ Nguyễn Thái Học tổ chức lật chính phủ Bảo hộ cũng bị lên đoạn đầu dài năm 1930 ở Yên Bái.

Kết luận trong thời gian ngắn (28 năm) đã có ba vua bị đày biệt xứ không kể hai người lên đoạn đầu dài.